

An Analysis of Kant's Viewpoint on the Criterion of Moral Value Based on Henson and Herman's Interpretations

Ali Asghar Hashemzadeh

Assistant Professor of Islamic Studies Department, University of Isfahan, Iran. E-mail: a.hashemzadeh@theo.ui.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 27 May 2023

Received in revised form 18 October 2023

Accepted 5 November 2023

Published online 22 November 2023

Keywords:

Moral value, duty, motivation, overdetermination, maxim, Kant

ABSTRACT

Kant argues that an action is morally worthy only if it is done not from inclination or self-interest but from duty. In the Groundwork, he provides examples to illustrate that the presence of motives aligned with duty undermines the moral value of an action. These viewpoints have sparked significant controversy, particularly in light of the resurgence of virtue-ethics in recent years. Notably, the work of two famous Kantian philosophers, Richard Hanson and Barbara Herman, are especially remarkable as they provide an enlightening interpretation of Kant's perspective and address the raised concerns. While Hanson outlines two innovative models for the conditions of action, he also identifies the relevant phenomenon of overdetermination and states that an action has moral worth when the motive of duty is sufficient by itself to generate the action. Furthermore, Herman complements these models by introducing a third one and arguing that an action maintains its moral value if it necessitates both duty and if its primary motive is the motive of duty, regardless of whether it reflects the agent's desires or not. In this paper, we assess the strength and effectiveness of these models by examining Kant's examples. Consequently, despite shedding light on Kant's intentions, these accounts do not significantly contribute to resolving the existing ambiguities. Critics can express concerns regarding the simplification of the overdetermination, the fallacy of circular and tautology. A thorough examination of Kant's philosophy reveals that fulfilling one's duty and disregarding other motivations are essential for the development of an individual's moral character.

Cite this article: Hashemzadeh, A. A. (2023). An Analysis of Kant's Viewpoint on the Criterion of Moral Value Based on Henson and Herman's Interpretations. *Journal of Philosophical Investigations*, 17(44), 766-786. <https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56859.3547>

© The Author(s).

<https://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56859.3547>

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

In his influential work, *The Groundwork for the Metaphysics of Morals* (1785), Kant argues that an action possesses moral value only if it is performed out of duty. He further asserts that actions driven by motives such as love and friendship has no genuinely moral worth (Kant, 2015, 397). To support this claim, Kant provides two examples: a shopkeeper and a benefactor. The shopkeeper's motivation which directs him toward goodness is self-interest, while the benefactor finds pleasure in kindness. According to Kant, neither of these actions hold moral worth since the agents are indifferent to whether their actions is for the sake of duty or not. The moral outcome of their actions is merely a fortunate coincidence (Kant, 2015, 398). It is important to note that this argument does not definitively prove Kant's claim, but rather highlights that actions lacking a sense of duty are morally unworthy. It is plausible that Kant's concept of moral value and the motivation to act *from* duty extend beyond these expressions, which has been a subject of philosophical disagreement. Some argue that for an action to possess moral value, the agent must solely be concerned with its moral rightness. In addition, they believe that the moral worth of an action should be separate from the moral worth of the agent (Simmon, 1989). Some other argue that true moral value requires that no other motivation, not even love or friendship, cooperate with the motive of duty. Conversely, others contend that acting out of duty can coexist with non-moral motives or inclinations without lacking moral value (Johnson and Cureton, 2004).

Some criticizes Kant's mechanistic account of desires and argues that inclinations to violate moral requirements can reveal a lack of commitment to moral values (Brewer, 2002). Furthermore, the examination of aligned inclinations in dutiful action presents other plausible arguments which propose that an action should be performed out of duty only if there is a simultaneous desire strong enough to generate such an action (Timmerman, 2009). Moreover, several philosophers strongly oppose Kant's idea that sympathy and benevolence lack moral value if they are not grounded in our duty to the universal law (McCarthy, 2009). For instance, Bernard Williams, Michael Stocker, and Justin Oakley claim that certain emotionally infused actions, such as lending a compassionate helping hand, can only be done from compassion and not from duty and have moral value (Tannenbaum, 2002).

Allan Wood, a prominent commentator on Kant, asserts that moral value is a distinct state of good will, differing from other morally valuable aspects such as merit, virtue, and accordance with duty (Wood, 2014). In the meantime, some Kantian scholars have attempted to elucidate the ambiguities in Kant's claim by proposing new and justified interpretations. Notably, Richard Henson and Barbara Herman have initiated a significant scholarly discourse with their accounts. Henson explores the possibility of acting based on multiple motives, suggesting that one can act out of duty while simultaneously experiencing sympathy for others. This demonstrates that motive of duty does not necessarily reflect the agent's sole inclination in performing the action (Henson, 1979).

Herman, in her highly regarded article "On the value of action based on the motivation of duty," builds upon Henson's interpretation and delves into the influence of inclinations on the moral evaluation of dutiful actions. She argues that cooperative inclinations and motives enhance the moral value of an action, emphasizing the agent's commitment to fulfilling their moral duty and elevating the significance of their action (Herman, 1981).

In this paper, we critically examine and evaluate the justification of these philosophers' interpretations, analyzing their viewpoints to ascertain the extent to which they offer a reliable understanding from Kant's perspective.

تحلیلی بر ملاک ارزش اخلاقی از منظر کانت با تکیه بر آرای ریچارد هِنسون و باربارا هرمن

علی اصغر هاشم‌زاده

استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه اصفهان، ایران. رایانامه: a.hashemzadeh@theo.ui.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

در باور کانت یک عمل تنها زمانی ارزش اخلاقی دارد که صرفاً به انگیزه انجام وظیفه و بدون دخالت هیچ‌گونه تمایل و منفعت شخصی انجام شود. وی با بیان مثال‌هایی در کتاب *بنیاد مابعدالطبیعه/اخلاق*، نشان می‌دهد که وجود تمایلات همسو با اعمال وظیفه‌شناسانه، نظیر رفتار مبتنی بر همدردی، ارزش اخلاقی عمل را زیر سؤال می‌برد. این نظرات به‌ویژه با احیای رویکردهای فضیلت‌محور در نیم‌قرن اخیر، موضوع مناقشه‌های بسیاری گردید. در این میان تلاش دو تن از مفسران مشهور، ریچارد هِنسون و باربارا هرمن، در ارائه تبیینی روشن‌گرانه از دیدگاه کانت و پاسخ به ابهامات مطرح برجسته است. هِنسون ضمن ترسیم دو مدل ابتکاری از شرایط انجام عمل، به پدیده مهم تعیین چندعاملی اشاره کرد و قائل به بسندگی وجود انگیزه ادای وظیفه برای ارزشمندی اخلاقی عمل شد. هرمن نیز با ارائه مدل سوم، استدلال کرد که یک عمل در صورتی ارزش اخلاقی دارد که هم وظیفه اقتضا کند و هم انگیزه اصلی آن فارغ از اینکه تمایل عامل را منعکس کند یا نه، انگیزه وظیفه باشد. در این مقاله قوت و کارآمدی این مدل‌ها را از رهگذر بررسی مثال‌های مشهور کانت می‌سنجیم. نتیجه آنکه تفاسیر این دو، با وجود گشایش در فهم بهتر نظریه وی، کمک چندانی به حل ابهامات موجود نمی‌کنند. ساده‌انگاری پدیده تعیین انگیزه‌های متعدد و مشکل توتولوژی و دور از جمله نقدهای قابل بیان در این خصوص است. نگاه جامع به اندیشه کانت نشان می‌دهد که عمل به وظیفه و بی‌اعتنایی به سایر تمایلات و انگیزه‌ها بخشی ناگزیر از فرآیند رشد منش اخلاقی آدمی است.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۲۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۹/۰۱

کلیدواژه‌ها:

ارزش اخلاقی، وظیفه، انگیزه، تعیین چندعاملی، ماکسیم، کانت

استناد: هاشم‌زاده، سیدعلی‌اصغر. (۱۴۰۲). تحلیلی بر ملاک ارزش اخلاقی از منظر کانت با تکیه بر آرای ریچارد هِنسون و باربارا هرمن. *پژوهش‌های فلسفی*، ۱۷(۴۴)،

۷۶۶-۷۸۶. <http://doi.org/10.22034/JPIUT.2023.56859.3547>

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

کانت در کتاب مهم *بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق*^۱ (۱۷۸۵)، استدلال می‌کند که یک عمل ارزش اخلاقی دارد، اگر و تنها اگر از سر وظیفه انجام شود و نشان می‌دهد که اعمال درستی که برآمده از انگیزه‌هایی نظیر عشق و دوستی باشند، ارزش اخلاقی ندارند (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۷). وی در تأیید این مدعا دو نمونه می‌آورد: مغازه‌دار و فرد خیرخواه. انگیزه اولی از رفتار درست، منفعت شخصی و انگیزه دومی لذت بردن از مهرورزی به دیگران است. تنها دلیل آن‌ها برای رفتار درست، میل به انجام عمل موردنظر است. از منظر کانت، عمل هیچ‌یک از این‌ها ارزش اخلاقی ندارد؛ زیرا عاملان اصلاً اهمیتی نمی‌دهند که اعمالشان از سر وظیفه تلقی شود یا نه. اینکه خروجی کار آن‌ها اخلاقی باشد، تنها یک تصادف خوشایند است (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۸). البته این استدلال، ادعای کانت را به‌طور قطع اثبات نمی‌کند و فقط نشان می‌دهد اعمالی که با انگیزه ادای وظیفه نبوده، از نظر اخلاقی بی‌ارزش‌اند. درواقع، ممکن است مراد کانت از ارزش اخلاقی و انگیزه انجام عمل از سر وظیفه چیزی فراتر از این عبارات باشد و این درست همان موضوعی است که همواره محل اختلاف نظر فیلسوفان بوده است. برخی مدعی شده‌اند برای اینکه یک عمل ارزش اخلاقی داشته باشد، فاعل صرفاً باید نگران درستی اخلاقی آن باشد. همچنین باید ارزش اخلاقی عمل را از ارزش اخلاقی عامل تفکیک نمود (سیمون، ۱۹۸۹). برخی بر این باورند که ارزش اخلاقی راستین ایجاب می‌کند که هیچ انگیزه دیگری، حتی عشق یا دوستی، با انگیزه عمل از سر وظیفه همکاری نکند. در مقابل، برخی دیگر استدلال کرده‌اند که ارزش اخلاقی منافاتی با انجام عمل از سر وظیفه همراه با انگیزه‌ها یا تمایلات خارج از حیطه اخلاق ندارد (جانسون و کیورتن، ۲۰۰۴). پاره‌ای از انتقادات به تبیین مکانیکی کانت از امیال برمی‌گردد و اینکه تمایل به نقض الزامات اخلاقی، می‌تواند نشانگر عدم تعهد فرد به ارزش‌های اخلاقی باشد (بروئر، ۲۰۰۲). افزون بر این‌ها، با بررسی نقش تمایلات همسو در کنش وظیفه‌شناسانه، به ادله قابل تأمل دیگری نیز برمی‌خوریم که بر اساس آن، عمل باید از سر وظیفه انجام شود، اگر و تنها اگر تمایلی هم‌زمان وجود داشته باشد که به اندازه کافی برای انجام چنین عملی قوی باشد (تیمرمن، ۲۰۰۹). همچنین شماری از فیلسوفان به شدت در برابر این باور کانتی که ارزش‌هایی مانند همدردی و خیرخواهی اگر مبتنی بر وظیفه ما در قبال قانون عام اخلاق نباشند، فاقد ارزش اخلاقی هستند، موضع گرفتند (مک‌کارتی، ۲۰۰۹). برای مثال، برنارد ویلیامز، مایکل استوکر و جاستین اوکلی ادعا کرده‌اند که اساساً برخی از رفتارهای عاطفی، مانند کمک مشفقانه به دیگران، تنها از سر شفقت و دلسوزی صورت می‌گیرند نه از سر وظیفه و ارزش اخلاقی ممتازی هم دارند (تاین بوم، ۲۰۰۲). آلن وود از برجسته‌ترین شارحان کانت نیز، مدعی است که ارزش اخلاقی یک حالت خاص از اراده نیک است و اصلاً جنس این ارزش از دیگر چیزهای ارزشمند اخلاقی مانند شایستگی، فضیلت و مطابقت با وظیفه متمایز است (وود، ۲۰۱۴). در این میان برخی از کانت‌شناسان کوشیدند با ارائه خوانشی جدید و موجه، ابهامات موجود در مدعای کانت را روشن نمایند که از مشهورترین آن‌ها می‌توان به ریچارد هِنسون و باربارا هِرمن اشاره کرد. تفاسیر این دو از دیدگاه کانت، جریانی از مباحثات قلمی را در محافل علمی به راه انداخت. هِنسون در مقاله مهم «آنچه کانت ممکن است گفته باشد: ارزش اخلاقی و تعیین چندعاملی کنش

^۱ groundwork for the metaphysics of morals

وظیفه‌شناسانه^۱ در مورد امکان انجام عمل به پشتوانه انگیزه‌های مختلف بحث می‌کند. در چنین مواردی ممکن است به انگیزه وظیفه عمل کنیم و درعین حال نسبت به دیگران هم احساس همدردی داشته باشیم. این نشان می‌دهد که نیازی نیست انگیزه وظیفه، بازتابی از تنها علاقه عامل در انجام عمل باشد (هنسون، ۱۹۷۹). هرمن نیز در مقاله^۲ «درباره ارزش عمل از روی انگیزه وظیفه»^۲ ضمن تشریح و تکمیل تفسیر هنسون، به تأثیر تمایلات در ارزش‌گذاری اخلاقی کنش‌های از سر وظیفه می‌پردازد و تمایلات و انگیزه‌های همسو را تقویت‌کننده ارزش اخلاقی یک عمل برمی‌شمرد که با تأکید بر تعهد قوی عامل به انجام وظیفه اخلاقی خود، اهمیت عمل او را برجسته‌تر می‌سازند (هرمن، ۱۹۸۱). در این مقاله، ضمن بررسی اهم آرای این دو فیلسوف، می‌کوشیم از رهگذر ایضاح نظرات آن‌ها، موجه بودن خوانش مدنظرشان را مورد نقد و بررسی قرار دهیم و دریابیم تا چه حد توانسته‌اند فهم قابل اتکایی از دیدگاه کانت ارائه دهند.

۱. نقش وظیفه و میل در تعیین ارزش اخلاقی

اگر بپذیریم کانت فقط عملی که از سر وظیفه انجام شود را واجد ارزش اخلاقی می‌داند، در این صورت هر قدر هم که یک عمل با میل و علاقه انجام گیرد، اگر از سر وظیفه نباشد، در مقایسه با عمل از سر وظیفه ولو همراه با بی‌میلی، بی‌ارزش خواهد بود. حال اگر منظور کانت از ارزشمندی اخلاقی عمل، صرفاً این باشد که فارغ از حضور یا عدم حضور تمایلات همسو، وظیفه تنها انگیزه انجام آن باشد، چه تفسیری باید داشت؟ در این رابطه، مثالی مشهور به «شوخی شیلر»^۳ در میان مفسران آثار کانت رواج دارد که نه تنها امر مطلق کانت، بلکه کل اخلاق وظیفه‌گرای او را به سخره می‌گیرد. فرض کنید که یک سخنران انگیزشی در نشست علمی پشت تریبون برود و خطاب به حضار بگوید: خوشحالم که می‌توانم به شما دوستان عزیزم خدمتی بکنم؛ اما افسوس که از این کارم لذت می‌برم و لذا تردید دارم که معلم اخلاقی و پسندیده باشد. در پاسخ می‌توان گفت که پس با این حساب باید سعی کنید که به نحوی از مخاطبین نفرت پیدا کنید و آن‌ها را تحقیر نمایید تا بدون لذت و با حس انزجار از مخاطب، به وظیفه خود در ارائه خدمت عمل نمایید! (هنسون، ۱۹۷۹، ۴۳).

شهود ما چنین چیزی را نادرست می‌داند؛ زیرا ما هرگز مجبور نیستیم پیش از ارائه هر خدمتی به دوستانمان، نخست آن‌ها را تحقیر کنیم و میل و رغبت را در خودمان بکشیم تا صرفاً از سر وظیفه انسانی، کاری برایشان انجام داده باشیم؛ بلکه می‌توانیم صمیمانه آن‌ها را دوست بداریم، از حضور در جمعشان لذت ببریم و درعین حال عمل خیرخواهانه ما در حق آن‌ها از نظر اخلاقی ارزشمند باشد. بر این اساس، مدعای کانت مبنی بر اینکه تنها اعمال از سر وظیفه و نه از سر دوستی ارزش اخلاقی دارند، رد می‌شود. اما به نظر می‌رسد این مثال و اشکال واردشده، متفاوت از مثال‌های کانت باشند. هم مغازه‌دار و هم شخص خیرخواه، به‌طور کامل فاقد انگیزه عمل از سر وظیفه هستند. همه آنچه آن‌ها را به سوی انجام کارهای اخلاقی سوق می‌دهد، منفعت شخصی یا طبیعت و ذات آن‌ها است؛ اما فردی که با لذت به دوستانش خدمت می‌کند، می‌تواند هم‌زمان به وظیفه خود در خدمت به آن‌ها هم باور داشته باشد. بنابراین، صورت مسئله از این

^۱ What Kant Might Have Said: Moral Worth and The Overdetermination of Dutiful Action

^۲ on the value of acting from the motive of duty

^۳ Schiller's joke

قرار است: افزون بر برخی انگیزه‌های عاملان که خاستگاهشان خارج از حیطهٔ وظیفه است (لذت، دوستی و...)، آن‌ها به وظیفهٔ خود در انجام رفتار اخلاقی هم واقف هستند؛ اما آیا این اعمال ارزش اخلاقی دارند؟ از آنجاکه کانت به چنین جزئیاتی اشاره نمی‌کند، بنابراین جای تفسیر آن‌ها باز است. ریچارد هینسون، برای توضیح این مسئله دو گزینه را مطرح می‌کند:

۱. پدیدهٔ تعیین چندعاملی^۱ افعال: کانت دو دیدگاه متمایز در باب ارزش اخلاقی عمل دارد که تنها در یکی از آن‌ها نبود تمایلات همسو برای ارزشمند شمردن یک فعل ضروری است.

۲. اصرار کانت بر اینکه تنها عمل از سر وظیفه ارزش اخلاقی دارد، به این معنا نیست که چنین عملی بهتر از عملی است که (افزون بر وظیفه) یک میل هم پشتوانه آن باشد.

همچنین او در پاسخ به اینکه چه چیزی باعث می‌شود یک عمل ارزش اخلاقی داشته باشد و چگونه می‌توان اشکالاتی شبیه شوخی شیلر را توجیه کرد، دو مدل را طرح می‌کند: مدل اول، شرایط عادی و مدل دوم، شرایط جنگی^۲. در شرایط عادی و مساعد، حس وظیفه‌شناسی در فرد زنده و ملکهٔ وجودی اوست. نه امیال مزاحم وجود دارند و نه نیاز به هیچ انگیزهٔ کمک‌رسان دیگری برای انجام عمل است. در این حالت فرد به سهولت و با فراغ بال و احساسی خوشایند، دست به عمل اخلاقی می‌زند و البته کارش بی‌ارزش نیست. اما در شرایط جنگی، فرد در میان امیال متعارض گرفتار آمده و به خاطر رشادتی که در مبارزهٔ درونی علیه بدی‌ها از خود نشان می‌دهد، سزاوار تقدیر ویژه است.

هینسون نشان می‌دهد که حتی اگر موضع کانت این بود که اعمال تنها وقتی ارزش اخلاقی می‌یابند که وظیفه تنها انگیزهٔ حاضر برای انجامشان باشد، شوخی شیلر بی‌مورد می‌بود؛ زیرا اساساً ما هیچ الزامی برای انجام اعمال اخلاقی پرارزش و تحسین‌برانگیز نداریم. برای مثال، بالاینکه یک سرباز ممکن است به خاطر شجاعت مثال‌زدنی مورد تقدیر قرار گیرد، اما او مجبور نیست همواره خود را در شرایطی قرار دهد که بتواند شجاعتش را اثبات کند (هینسون، ۴۸-۵۰).

تعیین چندعاملی پدیده‌ای دارای عمومیت است. در واقع، داشتن انگیزه‌های متعدد که هر یک به‌تنهایی برای انجام یک عمل خاص کافی باشند، ویژگی مشترک همهٔ ما انسان‌ها است. برای مثال در یک تجمع اعتراضی ممکن است افراد هر کدام بنا به یک انگیزهٔ خاص اخلاقی (وظیفهٔ شهروندی، دفاع از مظلوم، همدردی و...) یا سایر انگیزه‌های فردی و اجتماعی و حتی از سر کنجکاوی و تفریح حضور یابند و خواسته‌ای را مطالبه کنند که در نهایت منجر به یک اقدام عملی مؤثر یا اصلاح یک قانون شود. اما کانت هرگز به‌صراحت در این باب که عملی هم با انگیزهٔ اخلاقی (از سر وظیفه) و هم با سایر انگیزه‌ها (غیر از وظیفه) انجام شود، سخن نگفته است. به همین

^۱ تعیین چندعاملی (overdetermination) از جمله اصول بنیادی روانکاوی است و طبق آن، نمی‌توان یک پدیده روانی (مثلاً نشانه بیماری یا رؤیا) را بر مبنای علت واحدی تفسیر کرد. در اینجا، به مواردی اشاره دارد که فرد دو یا چند انگیزه مستقل منطقی برای انجام یک عمل داشته باشد که در نبود هر یک از آن‌ها، باز هم عمل انجام خواهد شد (هینسون، ۱۹۷۹، ۴۲).

^۲ هینسون معتقد است وقتی از ارزش اخلاقی عمل یک شخص سخن می‌گوییم باید دو حالت را از هم تفکیک کنیم: (۱) شخصی که در شرایط عادی و با طیب خاطر و سهولت به وظیفه خدمت‌اش عمل می‌کند (۲) شخصی که به‌واسطه یک مجاهده دشوار درونی توانسته بر خودش مسلط شود و گویی از شرایط جنگی پیروز برگشته و شایسته اعطای نشان لیاقت است. البته به نظر او مشخص نیست کانت عمل کدام‌یک از این دو شخص را به لحاظ اخلاقی ارزشمند می‌داند. وی این دو را به ترتیب مدل fitness-report و battle-citation می‌نامد (هیل، ۲۰۰۹، ۳۷).

دلیل هم هِنسون به دیدگاهی رسید که بر اساس آن اگر عملی از سر وظیفه انجام گیرد، به شرطی که در آن احترام به وظیفه، خودبسنده و مستقل از میل فرد به انجام آن عمل باشد، حتی با وجود حضور سایر انگیزه‌هایی که بتوانند برای انجام عمل دلیل کافی به دست دهند، ارزش اخلاقی خواهد داشت. همان‌طور که ذکر شد، هِنسون این دیدگاه را که از مابعدالطبیعه اخلاق الهام می‌گیرد، مدل «شرایط عادی» نامید.

هرچند این مدل ناخوشایندی دیدگاه سنتی در عمل به قواعد اخلاقی را ندارد (زیرا در این مدل فرد طبیعتاً از انجام فعل درست لذت می‌برد)، اما هِنسون معتقد است با تبیین کانت از ارزش اخلاقی در بنیاد سازگاری ندارد. کانت در بنیاد تأکید داشت که تنها ملاک ارزشمندی اخلاقی یک عمل آن است که وظیفه‌شناسی، یگانه انگیزه انجام آن عمل باشد و هیچ انگیزه دیگری حتی حضور هم نداشته باشد چه رسد به اینکه در فرآیند منتهی به عمل اثرگذار هم باشد. از این‌رو، هِنسون پیشنهاد کرد این تأکید قوی را بر اساس مدل «شرایط جنگی» بسنجیم. بر مبنای این مدل، توفیق اخلاقی در غلبه بر امیال و مقاومت در برابر وسوسه شدید سربچی از وظیفه، شایسته تقدیر است. پس هرگاه عملی با پشت‌گرمی امیال، خاصه امیالی که به تنهایی برای عمل وظیفه‌شناسانه کافی باشند، همراه شود، دیگر پیروزی بزرگی رخ نداده است و دلیلی نیز برای ستایش و تقدیر از آن عمل وجود ندارد. باینکه توفیق در غلبه بر امیال، مشوق دیگران به رفتار اخلاقی در تنگناهای مشابه است، اما به باور هِنسون، قطعاً ما از دیگران نمی‌خواهیم مسبب به وجود آمدن چنین شرایطی گردند تا در خور تحسین قرار گیرند.

واضح است که تفسیر هِنسون هنگامی موجه خواهد بود که هر دو این مدل‌ها با مفهوم ارزش اخلاقی در بنیاد سازگار باشند. هِنسون دیدگاه کانت را با تأمل در مثال وی درباره مرد دلسوزی که رفتار شایسته‌ای مثل کمک به دیگران دارد - زیرا شاد کردن سایرین نوعی رضایت باطنی فراهم می‌آورد - تبیین می‌کند. کانت چنین عملی را که وظیفه‌شناسی و خوشایندی را توأمان دارد فاقد ارزش اخلاقی می‌داند. از این‌رو، هِنسون نتیجه می‌گیرد که همچنان روشن‌ترین راه برای تعمیم و فهم نظریه کانت، دادن ارزش اخلاقی به عمل از سر وظیفه بدون دخالت هیچ میلی است.

باربارا هِرمِن، دیگر مفسر برجسته کانت، تبیین هِنسون را سودمند می‌داند؛ زیرا ذهنیت کانت در اعتباربخشی اخلاقی به پاره‌ای از اعمال را برای ما روشن‌تر می‌سازد و این درست همان چیزی است که در اکثر اشکالات سنتی به دیدگاه کانت در مورد ارزش اخلاقی مغفول مانده است (هَرمِن، ۱۹۸۱، ۳۵۹). باین‌حال، این خوانش سنتی و برگرفته از مثال کانت، هنوز هم مبهم و فاقد کارکرد مناسب است. برای دستیابی به یک تفسیر موجه، نخست باید بدانیم چه اشکالی دارد عمل از سر وظیفه بر مبنای انگیزه‌ای غیر از انگیزه وظیفه‌شناسانه صورت پذیرد؟ در واقع وقتی «فرآورده» مطلوب ماست، چه اهمیتی دارد که «فرآیند» آن چگونه شکل گرفته باشد؟ توجه به نسبت وظیفه و اراده نیک در تفکر کانتی، می‌تواند در پاسخ به این پرسش راهگشا باشد.

کانت مفهوم ارزش اخلاقی را به‌عنوان بخشی از دیدگاهش درباره اراده نیک مطرح می‌کند. وی اراده نیک را با دو ویژگی اساسی معرفی می‌کند: ۱. آنچه بدون قید و شرط خوب است؛ ۲. آنچه به خاطر خواستن و اراده کردنش خوب است، نه برای توفیقش در ایجاد نتایج خوب. هرچند کانت مفهوم وظیفه را که شامل اراده نیک نیز می‌شود، متضمن برخی محدودیت‌ها و موانع ذهنی می‌داند که با هم تضاد دارند (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۷) و در ادامه نیز به مصادیق و مثال‌هایی از ارزش اخلاقی رفتار از سر وظیفه اشاره می‌کند، اما همه این‌ها

به نحوی ارائه می‌گردد که گویا اراده نیک در آن‌ها آشکار و شفاف است نه این‌که صرفاً حضور داشته یا قابل شناسایی باشد. اگر چنین فرضی را بپذیریم و این اراده نیک باشد که یک عمل را ارزشمند می‌سازد، در این صورت پیش از تعمیم شرایط درست تخصیص ارزش اخلاقی، باید دید چه موانع و محدودیت‌های ذهنی بر سر راه آن آشکار می‌گردند.

کانت کلید یافتن اراده نیک را در آزمودن انگیزه فرد برای انجام یک عمل از سر وظیفه می‌داند. ظاهراً در تفکر وی برتری چنین انگیزه‌ای از مقایسه آن با انگیزه‌های دیگری که آن‌ها نیز دست‌کم در برخی شرایط به انجام اعمال وظیفه‌شناسانه منجر می‌گردند، مشخص خواهد شد. وی به دو نوع عمل اشاره می‌کند که مطابق وظیفه هستند، اما با انگیزه وظیفه‌شناسانه انجام نشده‌اند و بالطبع ارزش اخلاقی ندارند. یکی عمل فروشنده‌ای که به خاطر منفعت شخصی به وظیفه‌اش عمل می‌کند و دیگری، عمل فرد دلسوز یا خویش‌داری که برخاسته از خواست درونی او یا به تعبیری میل و علاقه بی‌واسطه او به خیرخواهی است. اما چرا انگیزه‌های غیراخلاقی، نمی‌توانند به اعمال وظیفه‌شناسانه ارزش اخلاقی ببخشند؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها لازم است در مثال‌های کانت نیک بنگریم.

۲. تفسیر مثال‌های مشهور کانت

مثال فروشنده: سه فروشنده را در نظر بگیرید: اولی، بر اساس مصلحت یا منفعت بلندمدتش گران‌فروشی نمی‌کند. دومی بر این اساس که دوست نداشته مشتری‌اش جنس را گران بخرد و زیان کند و سومی از سر وظیفه. هر سه درست عمل کرده‌اند، اما تنها عمل سومی اخلاقی بوده و دلیل درست نیز داشته است. حال باید دید که آیا این مثال می‌تواند تفاوت اخلاقی عملی با انگیزه منفعت شخصی با عملی که تنها از سر وظیفه انجام شده را نشان دهد؟ ممکن است کسی بگوید عمل از سر وظیفه به حکم الزام وظیفه صورت می‌گیرد، درحالی‌که در مورد منفعت‌طلبی، دلیل عمل چیز دیگری است؛ اما با قبول این نکته نیز هنوز نمی‌دانیم چرا رفتاری تنها به این دلیل که «وظیفه آن را حکم می‌کند» اهمیت اخلاقی پیدا می‌کند. به باور کانت، هرچند خدمت صادقانه به مردم همیشه درست است، اما عمل برخاسته از منفعت شخصی، تنها در برخی شرایط این‌گونه است. بنابراین، اعتماد و اتکا به عملی که با انگیزه کسب منفعت انجام می‌گیرد، یک خطای اخلاقی است؛ زیرا چنین عملی کاملاً به تغییر شرایط و اهداف وابسته است. پس باید به دنبال انگیزه‌ای بود که رفتار از سر وظیفه را همواره و در هر شرایطی تضمین کند.

مثال همدردی: فردی با کمال میل به دیگران کمک می‌کند. او نه از سر خودنمایی و منفعت‌طلبی و نه به خاطر غایتی در آینده دست به این کار می‌زند. شاد کردن یک انسان یا کاستن از رنج او نوعی لذت درونی فراهم می‌آورد. اگر مسئله همچون مثال فروشنده، قابل اتکا بودن انگیزه عمل باشد، هنوز مشکل پابرجاست؛ اما در اینجا انگیزه عمل درست یعنی کمک به دیگران، میلی درونی و بی‌واسطه است. در نتیجه این نگرانی وجود ندارد که با تغییر شرایط، انگیزه به گونه‌های دیگری از عمل منجر شود. با این حال، اگر انگیزه همدردی به رفتار درست می‌انجامد، پس چرا منجر به ارزشمندی اخلاقی آن رفتار نمی‌شود؟ کانت عمل برخاسته از انگیزه همدردی را فاقد ارزش اخلاقی و این میل را همسنگ سایر امیال آدمی نظیر میل به احترام می‌داند که اگر با خوش‌شانسی همراه شوند می‌توانند سودمند،

درست و در نتیجه شایسته‌تر تحسین باشند؛ اما چون ماکسیم^۱ آن فاقد محتوای اخلاقی بوده و از سر وظیفه انجام نشده است، ارزشی ندارد (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۸).

این مدعا از دو طریق قابل نقد است. در اینجا تلقی شده که تنها با خوش‌شانسی است که چنین میلی به ناگاه ما را به سمت عمل درست سوق می‌دهد. از این‌رو، نمی‌تواند ماکسیم یا ضابطه‌ای را بپرواند که محتوای اخلاقی داشته باشد؛ اما آیا انگیزه همدردی تنها برحسب خوش‌شانسی یا اتفاق ما را به عمل درست وامی‌دارد؟ یا اینکه چنین انگیزه‌های لزوماً و بی‌اختیار آدمی را به سوی کمک به دیگران می‌کشاند؟ فرض کنید در نیمه‌های شب، پیرمردی را ببینید که تلاش می‌کند کیسه سنگینی را به تنهایی حمل کند. حس همدردی، بی‌درنگ ما را ترغیب به کمک به او می‌کند. در آن لحظه، معمولاً ما به ارزیابی دقیق شرایط نمی‌پردازیم و نسبت به محتویات کیسه یا مثلاً محل این اتفاق که از قضا در حوالی یک عتیقه‌فروشی مشهور است، کنجکاوی نمی‌کنیم. در این مثال ما بر اساس انگیزه همدردی به دیگری کمک کرده‌ایم در حالی که به درستی اخلاقی آن عمل به‌خصوص اطمینان نداشته‌ایم.

هرمن بر این باور است که از نظر کانت، رفتارهای برخاسته از میل به کمک‌رسانی، از سنخ رفتارهای وظیفه‌شناسانه نیستند. در چنین رفتارهایی که صرفاً از سر میل صورت می‌گیرد، فاعل اخلاقی به این امر توجه ندارد که رفتار او اخلاقاً درست است یا از او خواسته شده است. به همین جهت رفتار او در نجات جان یک بچه در حال غرق شدن و یک دزد عتیقه، تفاوتی نمی‌کند. به تعبیری، نادرستی اخلاقی عمل (کمک به دزد)، فاعل را از انجام دادنش باز نمی‌دارد و درستی اخلاقی عمل (نجات کودک) نیز چیزی نیست که او را به عمل وامی‌دارد (هرمن، ۱۹۸۱، ۳۶۱-۳۶۵).

با چنین خوانشی از مثال همدردی، به نظر می‌رسد عدم پذیرش چنین احساساتی به‌مثابه انگیزه اخلاقی از سوی کانت، به این دلیل نیست که آن‌ها نمی‌توانند پایدار و قوی بمانند یا ذاتاً جانب‌دارانه هستند. همدردی حتی اگر تبدیل به ملکه‌ای پایدار شده باشد، به‌طوری‌که با واکنشی بی‌طرفانه همراه شود، صرفاً می‌تواند انگیزه و میلی برای انجام عمل ایجاد کند؛ اما نمی‌تواند نقشی در اخلاقی بودن و درستی آن عمل داشته باشد و باز هم اخلاقی بودن عمل (از سر وظیفه بودن)، تصادفی خواهد بود.

از نظر هرمن، مطالعه این دو مثال به ما معلومات جدید یا حتی تبیینی در مورد چستی ارزش اخلاقی و نیز ایده‌ای روشن در باب شرایط تخصیص درست آن، نمی‌دهد؛ بلکه فقط علت تأکید کانت بر اهمیت این نکته که گاه عمل به وظیفه با انگیزه‌هایی خارج از حیطه اخلاق انجام می‌گیرد را نشان می‌دهد. این انگیزه‌ها ممکن است با نظمی مطلوب منجر به عمل شوند، اما این اعمال در نهایت محصول همسویی اتفاقی انگیزه‌ها و شرایط هستند. از این‌رو، کسانی که بر اساس چنین انگیزه‌هایی به وظایفشان عمل می‌کنند، ممکن است همچنان دغدغه اخلاقی نداشته باشند.

با توجه به محدودیت انگیزه‌های غیراخلاقی به‌مثابه راهنمای عمل، می‌توان این تبیین حداقلی را داشت که هر انگیزه‌ای برای اینکه اخلاقی باشد، باید در فاعل نسبت به درستی اخلاقی اعمالش دغدغه‌مندی ایجاد کند (هرمن، ۲۰۲۲، ۵۴). وقتی می‌گوییم یک عمل

^۱ ماکسیم، ضابطه یا آیین رفتار، به معنای والاترین قاعده زندگی شخصی یا قانون اساسی اراده و عمل، است. به نظر کانت، ارزش و خوبی عامل می‌تواند تنها در اصل قرار دادن ماکسیم به‌عنوان اصل رفتار خودش نهفته باشد. این امر زمانی عملی می‌شود که انسان بتواند ماکسیم‌های خود را با تأمل عقلایی، بدون بروز تناقض، به‌مثابه قوانین عملی و رفتاری عام تصور کند. امروزه به‌جای ماکسیم، بیشتر مفهوم روان‌شناختی انگیزه به کار می‌رود (کانت، ۱۳۹۴: ۴۶؛ ۱۳۸۱: ۵۸).

ارزش اخلاقی دارد به این معناست که این عمل وظیفه‌شناسانه بوده و از سر دغدغه‌مندی نسبت به درستی اخلاقی آن انجام شده است. دغدغه‌ای که درست بودن عمل را معلول توجه آگاهانه و غیر تصادفی فاعل می‌سازد (اگر رفتار درست تصادفی باشد مشکل قبلی رخ خواهد داد).

۳. کارآمدی دو مدل هنسون

حال که می‌دانیم چرا عملی که صرفاً با انگیزه‌های غیر از وظیفه صورت گرفته، ارزش اخلاقی ندارد، تکلیف اعمالی که از سر وظیفه صورت می‌گیرند و فاعل تمایلات و علایق دیگری نیز به آن‌ها دارد، چیست؟ به دیگر سخن، تبیین حداقلی که از ارزش اخلاقی و انگیزه عمل به وظیفه ارائه شد، چگونه با معضل رفتارهای چندعاملی روبرو می‌شود؟

هنسون معتقد است که اگر داور در مورد ارزش اخلاقی، حاصل بررسی مدل اول یعنی «شرایط عادی» فاعل در لحظه انجام عمل باشد، رفتارهای چندعاملی نیز می‌توانند ارزش اخلاقی داشته باشند. به بیان دیگر، مادامی که انگیزه اخلاقی به قدری قوی باشد که به تنهایی برای انجام عمل وظیفه‌شناسانه کفایت کند، حضور انگیزه‌های غیراخلاقی همسو اهمیتی نخواهند داشت؛ اما «به‌تنهایی کفایت کردن» انگیزه اخلاقی، قدری مبهم است. آیا کافی بودن به معنای بی‌نیازی از سایر انگیزه‌های همسویی است که ما را به عمل وظیفه‌شناسانه وامی‌دارند؟ یا اینکه اگر فاعل اخلاقی در حین عمل، انگیزه‌های ناهمسو هم داشته باشد، انگیزه اخلاقی قادر است بدون کمک انگیزه‌های همسو، به رفتار وظیفه‌شناسانه بینجامد؟ از نظر هرمن هیچ‌یک از دو معنا نمی‌توانند پاسخی رضایت‌بخش در باب ارزش اخلاقی با عنایت به ویژگی رفتارهای چندعاملی باشند (هرمن، ۱۹۸۱، ۳۶۷). هنسون، همچنین به مواردی توجه دارد که همپوشانی مفروضی میان انگیزه‌های اخلاقی و غیراخلاقی باشد، بدون اینکه شرایط این همپوشانی را مشخص کند. به باور وی، اینکه همپوشانی دو انگیزه به عمل واحدی منجر شود، تنها تصادفاً ممکن است و با تغییر شرایط حتی انتظار می‌رود این دو انگیزه به اعمال متفاوت و گاه ناسازگاری بینجامند (هنسون، ۳۵۹).

بر این اساس و با توجه به هر دو خوانش از بسندگی انگیزه اخلاقی، این‌طور نیست که یک فاعل اخلاقی شایسته، در صورت تعارض میان انگیزه‌های غیراخلاقی با انگیزه اخلاقی‌اش، حتماً بتواند دست به عمل اخلاقی بایسته بزند؛ بلکه فاعلی با انگیزه اخلاقی کافی، در شرایط متفاوت، حتی می‌تواند خلاف وظیفه هم عمل کند. با توجه به مدل اول هنسون، اگر عمل صادقانه از چند عامل نشأت گرفته باشد، فروشنده اخلاقی حتی در غیاب انگیزه سود هم باز صادقانه عمل می‌کند؛ اما صرف بسندگی انگیزه اخلاقی در مورد اعمال متأثر از چند عامل، به این معنا نیست که فروشنده در جایی که منفعت‌طلبی با صداقت ناسازگار باشد، باز هم صادقانه عمل خواهد کرد. نتیجه آنکه، آدمی به عمل نخست این فاعل که ظاهراً بر اساس انگیزه اخلاقی بوده است، بدگمان شود و تطابق آن با وظیفه را از سر تصادف بداند؛ چراکه شاید عمل او برخاسته از انگیزه سود بوده باشد. از این‌رو، ارزش اخلاقی یک عمل در گرو این است که بدانیم وظیفه‌شناسی فاعل آن تصادفی نبوده باشد (هرمن، ۲۰۲۲، ۶۴). برای فهم این موضوع دو راه وجود دارد:

الف) اگر انگیزه اخلاقی برای انجام عمل پس از تغییر شرایط باز هم غالب باشد، در این صورت توفیق حاصله وابسته به شرایط و اتفاق نبوده است. هرچند این تفسیر مشکل مدل اول هِنسون را حل می‌کند، اما مشکل جدی‌تری را برای استدلال وی در باب ارزش اخلاقی پیش می‌آورد. بر اساس تفسیر قوی‌تری از مدل اول، یک عمل تنها در صورتی می‌تواند ارزش اخلاقی داشته باشد که قوت انگیزه اخلاقی در آن به قدری باشد که بدون نگرانی از حضور سایر انگیزه‌ها، چه همسو و چه ناهمسو، بر سایر تمایلات غلبه یابد. مدل دوم (شرایط جنگی) در باب ارزش اخلاقی، تنها تفاوتش به این است که در آن انگیزه اخلاقی باید از پیش غالب باشد. تحسین فردی که در حال حاضر شجاع به حساب می‌آید، نسبت به کسی که می‌دانیم به وقتش بر ترس خود غلبه یافته و شجاعانه رفتار خواهد کرد، متفاوت است. هرچند انگیزه‌های آن دو در قوت و ساختار فرقی با هم نداشته باشند. به باور هِنسون، بودن در شرایطی که نیاز به غلبه انگیزه اخلاقی باشد به لحاظ اخلاقی مطلوب نیست؛ وانگهی هیچ الزام اخلاقی وجود ندارد که خودمان را در چنین موقعیتی قرار دهیم، هرچند مورد تحسین قرار گیریم. اما دشوار است که شاهد تحسین متفاوت دو مفهوم متمایز از ارزش اخلاقی باشیم که هر دو از انگیزه اخلاقی یکسانی نشأت گرفته باشند. تنها تفاوت، تصادفی بودن همپوشانی یا تقابل انگیزه‌های غیراخلاقی در حضور یک انگیزه اخلاقی مقاومت‌ناپذیر است. این تفسیر از بسندگی انگیزه، ادعای هِنسون را این‌طور به چالش خواهد کشید که کانت دو مفهوم از ارزش اخلاقی را مراد کرده، ولی تنها به انگیزه اخلاقی قدرتمندی که مدل دوم معرفی می‌کند اشاره کرده است.

با پذیرش این تفسیر، پرسش‌های تازه‌ای رخ می‌نمایند. اینکه ما دقیقاً از انگیزه اخلاقی چه می‌خواهیم؟ آیا مایلیم که این انگیزه قوی‌تر باشد و با تغییر شرایط بتواند بر انگیزه‌های دیگر چیره شود تا بتوانیم عملی را به لحاظ اخلاقی ارزشمند بدانیم؟ حتی اگر شرایط فردا به گونه‌ای رقم بخورد که هم‌ترازی انگیزه‌های اخلاقی و غیراخلاقی از بین برود و در نتیجه عمل وظیفه‌شناسانه صورت نگیرد، مطمئناً عمل امروز که حاصل هم‌ترازی انگیزه‌ها است حائز ارزش اخلاقی است. البته این ارزش در حکم فضیلت اخلاقی نخواهد بود. اشکالی که رخ می‌دهد این است که اگر شرایط تغییر یافته‌ای را تصور کنیم و یک ترتیب فرضی از انگیزه‌های اخلاقی و غیراخلاقی داشته باشیم، باز هم می‌توان گفت عمل وظیفه‌شناسانه حتی با حضور انگیزه اخلاقی کافی، اتفاقی و تصادفی انجام گرفته است:

اگر منطقی است که به یک عمل ارزش اخلاقی دهیم تنها در صورتی که انجام آن به تصادف و شانس بستگی نداشته باشد، به همین ترتیب منطقی است که پذیرش شکست در شرایط مختلف، نیاز به انکار ارزش اخلاقی عملکرد اصلی نداشته باشد (هرمن، ۱۹۸۱، ۳۶۸-۳۶۹).

ب) راه دوم این است که ما انگیزه‌های اخلاقی و غیراخلاقی را به نحوی ترتیب دهیم که فاعل اخلاقی تنها بر اساس انگیزه اخلاقی عمل کند. در چنین وضعیتی، می‌توان گفت که عمل فاعل تصادفی نبوده است؛ زیرا تنها دغدغه او مطالبه اخلاقی بوده که او را به عمل از سر وظیفه واداشته است. با تعبیر شرایط، چنانچه ترتیب انگیزه‌ها بدون تغییر بماند، باز هم فاعل از سر وظیفه عمل خواهد کرد و اگر چنین نکند، تنها دلیلش ترتیب متفاوت انگیزه‌ها خواهد بود. اما ناکامی در عمل به وظیفه، دلیلی برای بی‌اعتباری عمل گذشته او نیست. بنابراین مشکلاتی که از دل مفهوم بسندگی پدید می‌آید، خوانشی دقیق از مطالبه کانت برای انجام عمل از سر وظیفه را ضروری می‌سازد.

۴. هرمن و مدل سوم

حضور یک انگیزه اخلاقی که برای عمل وظیفه‌شناسانه کافی باشد، نشان‌دهنده این نیست که انگیزه نهایی که به این عمل انجامیده نیز حتماً همان انگیزه اخلاقی خاص بوده است. البته، واضح است که هِنسون چنین تبیینی را به‌مثابه مدل سوم در کنار دو مدل پیش‌گفته، نمی‌پذیرد؛ زیرا در این مدل، معیار کافی نداریم که فاعل بر اساس کدام‌یک از انگیزه‌های موجود عمل کرده است (هنسون، ۴۴). کانت معتقد است ناتوانی از فهم انگیزه عمل به خاطر شرایطی است که در آن قرار داریم:

با نگاهی تیزبینانه به درون خود، درمی‌یابیم هیچ‌چیز جز انگیزه اخلاقی عمل به وظیفه، نیروی کافی برای برانگیختن ما به سوی انجام این یا آن کار خوب را نداشته است...؛ اما از این نکته نمی‌توانیم با اطمینان نتیجه بگیریم که انگیزه پنهان حب ذات علت حقیقی اراده ما نبوده است (کانت، ۲۰۱۵، ۴۰۷).

اما به نظر می‌رسد، اگر ندانیم کدام انگیزه ما را به عمل وامی‌دارد، در این صورت مدل سوم در باب ارزش اخلاقی قابل ارائه نیست. پشتوانه روشن این تبیین را می‌توان در سخنی از کانت یافت که در آن هرگونه تقابل ضروری میان انگیزه‌های اخلاقی و غیراخلاقی را رد می‌کند و ادعا می‌کند که هیچ الزام اخلاقی نداریم که در جستجوی خوشبختی نباشیم. به دیگر سخن، وقتی یک عمل ارزش اخلاقی دارد که انگیزه‌های غیراخلاقی محرک فاعل به انجام عمل نبوده باشند (کانت، ۲۰۱۵، ۴۰۰-۴۰۱). شاید کسی اشکال کند که حتی در این تبیین از ارزش اخلاقی نیز همچنان موضوع شانس یا تصادف دخیل است. در پاسخ باید گفت که وقتی کسی عملی را از سر وظیفه انجام می‌دهد و ماکسیم او محتوایی اخلاقی پیدا می‌کند، دیگر ارزش اخلاقی عملش ربطی به شانس نخواهد داشت. انگیزه عمل به وظیفه، تنها محدود به اعمالی که ارزش اخلاقی دارند نمی‌شود و اعمال مجاز یا صرفاً درست را نیز در برمی‌گیرد. اعمالی که ماکسیم آن‌ها همه شرایط موردنظر / امر مطلق را دارند. از آنجاکه می‌توان مطابق وظیفه و نه از سر وظیفه عمل کرد، پس این امکان نیز وجود دارد که عمل اخلاقی درستی داشت که تنها یک انگیزه غیراخلاقی برای انجام آن وجود داشته باشد. اما پرسش اینجاست که وقتی ماکسیم عملی که از سر وظیفه نیست، پیش‌تر آزمون‌های امر مطلق را گذرانده باشد، انگیزه اخلاقی چه چیز دیگری به آن عمل می‌افزاید؟

در عمل از سر وظیفه، فاعل مطابق ارزیابی‌های اخلاقی که در ذهن دارد عمل می‌کند. وقتی فرد به هر دلیلی قصد انجام عملی را دارد، فقط در شرایطی که ماکسیم آن عمل به لحاظ اخلاقی قابل قبول ارزیابی شود، انگیزه ادای وظیفه، تعهدی برای انجامش به بار می‌آورد. اگر این‌طور شود، آزاد است که عمل کند و انگیزه ادای وظیفه همچون انگیزه اولیه^۱ محقق می‌شود. تفاوتی که انگیزه ادای

^۱ هرمن به نکته مهمی در خصوص انگیزه‌های اولیه و شرایط محدودکننده اشاره می‌کند. او می‌گوید: «انگیزه اولیه انگیزه‌ای است که به‌خودی‌خود می‌تواند منجر به عمل شود...؛ اما شرایط محدودکننده فی‌نفسه موضوعیت ندارد... بلکه محدودیت‌هایی را در مسیر عمل و اینکه انگیزه‌های دیگر بخواهند مبنای عمل باشند، ایجاد می‌کند» (هرمن، ۱۹۸۱: ۳۷۳). برای مثال، نگاه اقتصادی می‌تواند انگیزه‌هایی که مصرف‌کننده را برای خرید کالای خاص، به عمل وامی‌دارند را با محدودیت مواجه سازد. وقتی میل به خرید یک لباس گران‌قیمت دارم، محدودیت بودجه من مانع از آن می‌شود که بر اساس انگیزه اصلی از خرید لباس عمل کنم؛ اما اگر تمایل به خرید یک بسته آدامس داشتم، نگاه اقتصادی من غیرفعال می‌ماند، زیرا انگیزه اصلی من از خرید آدامس با بودجه محدودی که داشتم، سازگار بود. شرایط محدودکننده تنها در ارتباط با انگیزه‌های اولیه و نه به‌خودی‌خود،

وظیفه ایجاد می‌کند آن است که هر کس به انگیزه (غیراخلاقی) اولیه‌اش عمل نکرده باشد، ماکسیم عملش قابل قبول نبوده؛ یعنی در آزمون امر مطلق رد شده است.

وقتی پای انگیزه به‌مثابه شرطی محدودکننده به میان می‌آید، اگر فاعل اخلاقی هم بر اساس انگیزه اخلاقی و هم بر مبنای انگیزه‌های غیراخلاقی دست به عمل بزند - به شرطی که تنها انگیزه اخلاقی اثرگذار باشد - چیزی از تعهد اخلاقی‌اش کم نمی‌شود. با قدرت گرفتن انگیزه اخلاقی، انگیزه‌های غیراخلاقی نه تنها مانع رفتار اخلاقی نخواهند شد، بلکه در بیشتر موارد وجودشان ضروری می‌گردد. به باور کانت، اندیشه اخلاقی در نهاد خود با تمایلی خارج از حیطه اخلاق آغاز می‌شود که در نهایت ما را به ارائه راهکاری مناسب وامی‌دارد. زندگی اخلاقی روزمره سرشار از امیالی است که در شرایط گوناگون منجر به اعمال گوناگونی می‌شوند. انسان در حین عمل باید بداند که در پی چیست و اینکه آیا رفتار اخلاقاً مجاز است یا خیر. در نهایت، انگیزه مهم در پس رفتار ما باید عمل به وظیفه باشد، ولو امیال و انگیزه‌های غیراخلاقی نیز حضور داشته باشند.

در جمع‌بندی نظر هرمن می‌توان گفت عملی ارزش اخلاقی دارد که بین انجام یا عدم انجام آن اخلاقاً تفاوتی باشد و فاعل بنا به ملاحظات اخلاقی، فهم درستی از آن عمل داشته باشد و این فهم از عمل، به رفتار جهت بخشد (این شرط وقتی محقق می‌شود که ماکسیم عمل حاوی محتوای اخلاقی باشد). به بیان دیگر عملی ارزش اخلاقی دارد که از سر وظیفه باشد و انگیزه انجام وظیفه، نخستین انگیزه آن عمل باشد. چنین انگیزه‌ای نه تنها باید در عمل فاعل اخلاقی ظهور داشته باشد، بلکه باید عامل تعیین‌کننده رفتار او نیز باشد.

۵. نقد و تحلیل

حال که با تبیین این دو کانت شناس و نکات مهم تفسیری آن‌ها آشنا شدیم، بهتر می‌توانیم به نقد آرا و دیدگاه‌هایشان پردازیم.

۵-۱. ساده‌نگاری تعین چندعاملی

پیش‌تر اشاره شد که هدف کانت از بحث در مورد ارزش اخلاقی، روشن ساختن ماهیت اراده نیک است. حال می‌توان این پرسش را مطرح کرد که چرا اراده نیک در اعمال دارای ارزش اخلاقی، ظهور می‌یابد؟ از منظر کانت، اگر ماکسیم یک عمل جلوه‌ای از اراده فاعل در انجام آن عمل باشد، محتوای اخلاقی داشتن ماکسیم عمل از سر وظیفه به این معناست که اراده فاعل کاملاً برآمده از خیر برتری به نام اخلاق است (کانت، ۲۰۱۵، ۴۰۱). ما هرگز نباید خلاف وظیفه عمل کنیم، اما کارکرد انگیزه عمل به وظیفه این نیست که مدام برای وظیفه‌شناسی بیشتر به ما فشار بیاورد و یا سبب شود ناچیزترین اعمال را فرصت‌هایی برای کسب فضیلت بدانیم؛ بلکه این انگیزه‌ها ما را در شرایط عادی از بند وسوسه‌ها رها می‌سازند. وسوسه‌هایی که ما را به سمت بی‌اخلاقی سوق می‌دهند. انگیزه عمل به وظیفه همه‌جا حاضر است و همه اعمال ما را مدیریت می‌کند؛ اما بایدی وجود ندارد که تمامی اعمال را مصداقی از وظیفه‌شناسی تلقی کنیم. در مثال همدردی فهمیدیم که از منظر کانت، انگیزه فاعل برای انجام عمل، انگیزه‌ای اخلاقی نیست. فاعل دلسوز کسی است که کمک‌هایش - هرچند همیشگی و مؤثر - برخاسته از واکنش طبیعی و غریزی وی به گرفتاری دیگران است. هیچ چیز حتی محذورات

می‌توانند منجر به عمل شوند. بنابراین، ما باید وظیفه را همواره به‌عنوان یک شرط محدودکننده در ارزیابی عامل اخلاقی فهم کنیم. شرط محدودکننده، بدون وجود انگیزه اولیه مانند عشق یا نگرانی نمی‌تواند منجر به عمل شود. درواقع، هرمن انگیزه وظیفه را انگیزه محدودکننده‌ای می‌داند که انگیزه‌های اصلی ما را پنهان می‌کند.

اخلاقی مانع وی بر سر راه کمک‌رسانی نیست. هرچند در آن موقعیت بخت با وی یار بود که تمایلش در مسیری اخلاقی قرار گرفت. مشکل اصلی نبود یک وجه اخلاقی انگیزاننده و اثربخش در عمل اوست. لذا فعل او نه ارزش اخلاقی دارد و نه نشان‌دهنده رویکردی فضیلت‌مندانه است. اگر انگیزه اخلاقی به قدر کافی اثربخش و قدرتمند باشد، حضور یک انگیزه غیراخلاقی اثری بر ارزش عمل نخواهد گذاشت. در واقع عملی ارزش اخلاقی دارد که فاعل اخلاقی آن را از سر وظیفه‌شناسی و بدون دغدغه دخالت عملی سایر انگیزه‌ها انجام دهد.

مثال همدردی موقعیت اخلاقی یک فرد واحد را در دو حالت متفاوت توصیف می‌کرد: حالت نخست رفتار فردی است که از سر میل به دیگری کمک می‌کند که از نظر کانت فاقد ارزش اخلاقی است و حالت دوم همان فرد است با تغییر شرایط. گرچه شخصیت او دگرگون نشده و هنوز انسان دلسوزی است، اما چون دیگر میل اساس کار او نیست و تنها از سر وظیفه عمل می‌کند، کارش ارزشمند می‌گردد. بخش ناموجه این مثال این ادعا است که عمل بدون میل را از همان ابتدا حائز ارزش اخلاقی واقعی و اصیل بداند. به گونه‌ای که بتوان از آن قاعده ساخت و این‌طور تعمیمش داد که عمل وظیفه‌شناسانه تنها وقتی بدون میل صورت گیرد، ارزش اخلاقی می‌یابد. نتیجه هنگامی عجیب به نظر می‌رسد که این دو بخش مثال درباره یک فرد باشد. بخشی از عمل او مربوط به زمانی است که از سر دلسوزی به یاری دیگران می‌شتافت و بخش دیگر زمانی که میل فروکش می‌کند. در این صورت باید تنها بخش دوم عمل او ارزش داشته باشد. اما همان‌طور که بیان شد، هرمن تأکید می‌کند که نمی‌توان پذیرفت هیچ عمل وظیفه‌شناسانه‌ای با وجود تمایلات همسو ارزش اخلاقی نداشته باشد و یا هر زمان حس همدردی در فرد شکوفا شد، دیگر نتواند عملی از سر وظیفه انجام دهد (هرمن، ۱۹۸۱، ۳۷۸).

این همان تفسیری است که ما انتظار تأیید آن را در سایر مثال‌های کانت نیز داریم. درست پس از مثال فروشنده، کانت از وظیفه ما در حفظ جان سخن می‌گوید که این کار گرچه وظیفه است اما انجام آن از سر تمایل، ارزش اخلاقی ندارد. هرچند وقتی فردی از زندگی دست شسته و افسرده و نومید است، دلیلی برای حفظ جانش ندارد؛ اما اگر کسی در این وضعیت از سر وظیفه جانش را حفظ کند، عملش او به لحاظ اخلاقی ارزشمند است. حال آنکه غالب مردم این‌گونه نیستند و بنابراین رفتارشان ارزش اخلاقی نخواهد داشت. می‌شود فردی را تصور کرد که نخست بر اساس میل جانش را حفظ می‌کند، اما اگر تغییر شرایط مرگ را برای او جذاب‌تر ساخت، از حفظ جان می‌گذرد. حاصل اینکه غالب ما در بیشتر اوقات چون از روی میل به حفظ جان خویش اقدام می‌کنیم عملمان ارزش اخلاقی ندارد (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۷-۳۹۸). نتیجه مهم این مثال‌ها رسیدن به چیزی است که با افزوده شدن به عمل فرد به آن ارزش اخلاقی می‌دهد. به باور هرمن، آن چیز فقط و فقط کنار نهادن میل به مثابه انگیزه عمل بود.

در مثال دیگر کانت، یعنی فرد در جستجوی خوشبختی، باز هم ارزش اخلاقی مانند گذشته در عمل از سر وظیفه تعریف می‌شود. وقتی حفظ سلامتی فرد در اثر تغییر شرایط، به صورت اتفاقی با تمایل او به کسب خوشبختی همراه شود، عملش خلاف وظیفه خواهد بود؛ زیرا رابطه میل و وظیفه تصادفی می‌گردد و وقتی میل به تنهایی عامل رفتار اخلاقی باشد، یعنی ماکسیم فاقد محتوای اخلاقی است (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۹). البته از این مثال نمی‌توان نتیجه گرفت که حضور میل باعث بی‌ارزش شدن عمل می‌گردد. مشکل این است که در نبود انگیزه اخلاقی، شرایط ممکن است به نحوی رقم بخورد که فاعل اخلاقی انگیزه عمل به وظیفه را به کلی از دست بدهد. وانگهی،

در عمل برخاسته از میل، فاعل ممکن است هیچ دلیلی برای توجه به الزامات اخلاقی نداشته باشد. کسی که بر اساس میل رفتار وظیفه‌شناسانه دارد، ممکن است با تغییر شرایط، حتی دست به اعمال غیرمجاز بزند. درحالی که رفتار فاعل، تنها در صورتی ارزش اخلاقی دارد که با دگرگونی شرایط، باز هم از سر وظیفه باشد.

اصل قابل‌تعمیم در مثال‌های یادشده، عدم بسندگی انگیزه‌های غیراخلاقی است. اگر فاعل فاقد وجه اخلاقی انگیزه‌بخش، مستقل و تأثیرگذار باشد، هرچند ممکن است مطابق الزام و مطالبه اخلاقی عمل کند، اما همچنان وابسته به انگیزه‌های غیراخلاقی باقی می‌ماند (البته انگیزه غیراخلاقی گاه ممکن است او را به سمت رفتار اخلاقی سوق دهد). انسان نباید نسبت به احساس رضایت حاصل از انجام عمل اخلاقی، بی‌تفاوت باشد؛ اما این رضایت‌مندی نباید زمینه‌ساز و دلیل تعهد فاعل به انجام عمل اخلاقی گردد. پس رفتار چندعاملی به شرطی ارزش اخلاقی خواهد داشت که انگیزه اخلاقی بر ارضای امیال برتری داشته باشد. از این‌رو، به نظر می‌رسد ناکامی تحلیل هِنسون در توجه او به رفتار برآمده از عوامل متعدد نیست؛ بلکه در ساده انگاشتن این پدیده است. تعامل میان انگیزه‌ها برای تحقق عملی مشابه، امری دشوار و پیچیده است. مدل اول هِنسون، رابطه میان انگیزه انجام وظیفه و انگیزه‌های غیراخلاقی که محور تبیین کانت از ارزش اخلاقی است را نادیده می‌گیرد. وقتی کسی بر اساس انگیزه اولیه و تأثیرگذار اخلاقی عمل می‌کند، می‌توان عمل او را ارزشمند خواند؛ اما ماهیت این ارزشمندی، چیزی بیش از حضور یک انگیزه اخلاقی کافی برای عمل از سر وظیفه را شامل می‌شود؛ نوعی استقلال از شرایط و بی‌نیازی و به تعبیر کانت آزادی در ادای وظیفه. عامل شایسته اخلاقی از نظر هِنسون کسی است که عمل وظیفه‌شناسانه متأثر از عوامل متعدد را به دلیل وجود انگیزه اخلاقی کافی انجام دهد. اما از نظر هرمن، صرف وجود انگیزه اخلاقی کافی مؤید ارزشمندی عمل نیست، بلکه عامل باید از سر همان انگیزه اخلاقی عمل کند.

۲-۵. گزاره توتولوژیک و اشکال دُور

هرمن مدعی بود که ما باید مسئولیت درستی اخلاقی اعمالمان را بپذیریم، در غیر این صورت نمی‌توانیم به آن‌ها هیچ اعتبار و ارزشی بدهیم. در باور وظیفه‌گرایان، عمل درست اخلاقی عملی است که وظیفه به آن فرمان می‌دهد و تنها اعمال درست اخلاقی، یعنی اعمال مطابق با وظیفه، می‌توانند دارای ارزش باشند. حال اگر بخواهیم نشان دهیم که تنها اعمالی که از سر وظیفه انجام گرفته‌اند ارزش اخلاقی دارند، استدلال شکست می‌خورد. هرمن دریافت که دغدغه اخلاقی داشتن، شرط لازم برای ارزش اخلاقی داشتن عمل است و وظیفه‌گرایان معتقدند منظور دغدغه عمل به وظیفه است. اما در این صورت گزاره «تنها اعمال از سر وظیفه ارزش اخلاقی دارند» به یک توتولوژی تبدیل می‌شود. ما دریافتیم که «ارزش اخلاقی داشتن» مترادف با «دغدغه اخلاقی داشتن» است. پس «تنها اعمال از سر وظیفه، اعمالی هستند که دغدغه اخلاقی در آن‌ها وجود دارد». وانگهی، «اهمیت دادن به اخلاق» معادل اهمیت دادن به وظیفه ماست. این یعنی «تنها اعمالی که از سر وظیفه انجام می‌شوند، اعمالی هستند که وظیفه ما اقتضا می‌کند» که یک توتولوژی است؛ زیرا از اینکه گزاره (الف) یعنی دغدغه اخلاقی داشتن، شرط لازم برای گزاره (ب) یعنی ارزش اخلاقی پیدا کردن عمل است، نمی‌توان به این نتیجه رسید که این دو گزاره معادل یکدیگرند. بنابراین (الف) دلالت بر (ب) دارد، اما عکس آن صادق نیست و (ب) لزوماً (الف) را ایجاب نمی‌کند.

هرمن معتقد است که دغدغه اخلاقی داشتن، شرط کافی است؛ زیرا وقتی می‌گوییم که یک عمل دارای ارزش اخلاقی است، یعنی (دست کم) می‌خواهیم نشان دهیم حس وظیفه‌شناسی عامل از سر تمایلی است که به درست بودن عملش دارد. تمایلی که به این ترتیب درست بودن یک عمل را، ناشی از اثر غیرمنتظره دغدغه اخلاقی عامل می‌سازد (هرمن، ۱۹۸۱، ۳۶۶). روشن است که برای هرمن اقدام ارزشمند اخلاقی، دلالت بر میل فرد به اخلاقی بودن دارد و این مسئله نشان می‌دهد که گزاره (ب) و (الف) معادل یکدیگر هستند و بنابراین اشکال دُور و توتولوژی در استدلال همچنان پابرجاست.

۳-۵. ناهمخوانی با طرح کلی اندیشه کانت

همان‌طور که بیان شد، کانت از شناسایی انگیزه‌ای که انسان‌های خیرخواه را به انجام اعمال وظیفه‌شناسانه سوق می‌دهد، غفلت می‌ورزد و صرفاً به وجود تمایلاتی همسو با وظیفه اشاره دارد. در نگاه نخست به دیدگاه کانت، به نظر می‌رسد نمی‌توان به اعمال یک فرد ارزش اخلاقی نسبت داد، مگر اینکه آن فرد مطلقاً هیچ‌گونه تمایلات همسویی که او را به انجام وظیفه سوق دهد، نداشته باشد. هنسون در مواجهه با این مشکل نتیجه گرفت که تنها زمانی که فرد بدون هیچ تمایلی همسو با وظیفه‌اش عمل می‌کند، از سر وظیفه عمل کرده است و البته با بررسی دقیق عبارات کانت در بنیاد، این مدعا تایید نشد.

کانت هیچ‌گاه به‌صراحت در مورد تعیین چندعاملی یا انگیزه‌های سوق‌دهنده افراد به انجام وظیفه سخن نگفته است؛ اما همان‌طور که پیشتر بیان شد، از «میل به احترام» نام می‌برد که همسنگ با سایر تمایلات آدمی است و اگر به یاری بخت و اقبال به عملی سودمند و مطابق با وظیفه و در نتیجه شریف بینجامد، در نهایت شایسته تحسین و تشویق است، نه سزاوار ارزش‌گذاری اخلاقی. از توجه صرف به این عبارات کانت، رفتار از سر میل به جای رفتار از سر وظیفه استنباط می‌شود، نه امکان انجام وظیفه با وجود تمایلات دیگر؛ اما کانت در مثال دیگری که مورد توجه هنسون هم بوده است به فرد انسان‌دوستی اشاره می‌کند که چنان در گرداب مشکلات خویش گرفتار آمده و غم و اندوه آسمان زندگی‌اش را تیره و تار کرده که گویی شعله همدردی با دیگران در او به‌تمامی خاموش شده است. اگر این فرد با رها کردن خود از این بی‌حسی مرده‌وار، نه از سر میل بلکه صرفاً از سر وظیفه به یاری دیگران بشتابد، تازه به ارزش راستین اخلاقی دست یافته است. هنسون با استناد به این مثال، منظور کانت را کاملاً روشن دانست و نتیجه گرفت تنها زمانی که فرد مطلقاً هیچ میلی برای حمایت از یک عمل معین (عملی که با وظیفه فرد همسو باشد) نداشته باشد و بلکه تمایلات زیادی هم مخالف آن باشند، عمل او ارزش اخلاقی خواهد داشت. به نظر می‌رسد مفهوم اصلی این قسمت فراتر از این تفسیر باشد. دقت در پایان‌بندی کانت در همین بخش از بنیاد به‌ویژه در فهم منظومه کلی اندیشه وی بسیار مهم است. کانت می‌گوید:

دقیقاً در همین جاست که ارزش اخلاقی منش آدمی که بی‌مانند و برترین ارزش‌هاست خود را آشکار می‌سازد.

این که عمل نیک او نه از روی تمایل، بلکه از روی وظیفه است (کانت، ۲۰۱۵، ۳۹۸).

خواننده در مواجهه با مثال مرد غمگین، صرفاً به اعمال او نگاه نمی‌کند، بلکه چگونگی فاصله گرفتن آدمی از تمایلات پست خود و صعود به منش والای اخلاقی یا به تعبیری، فرآیند رشد شخصیت را نظاره‌گر است. کانت نشان می‌دهد که شخصیت اخلاقی حتی در بدترین شرایط هم می‌تواند بدرخشد.

آلن وود نیز در کتاب *تفکر اخلاقی کانت*، به همین نکته نظر دارد و معتقد است کانت در حال ترسیم تصویر یک اراده نیک، یک منش اخلاقی، و نه صرفاً دسته‌ای از اعمال و وظایف است. وود به یکی از موارد نادری اشاره می‌کند که گویی کانت به ایده تعدد انگیزه‌ها و تعیین چندعاملی نزدیک شده است. کانت در یک مقاله ژورنالی مدعی می‌شود انسان عاقل باید تا آنجا که برایش ممکن است، بکوشد تا مبدا هیچ مشوقی در تعیین وظیفه او ناآگاهانه دخیل گردد (کانت، ۱۷۹۳، ۲۷۹). واضح است که منظور کانت در اینجا این نیست که نمی‌توان در کنار وظیفه، انگیزه‌های دیگری هم داشت. از این رو، تمایلات متناظری را که بر تصمیم عامل تأثیر نمی‌گذارد را به‌هیچ‌عنوان محکوم نمی‌کند. به تعبیر وود، ما نباید اجازه دهیم این تمایلات قضاوت ما را در مورد وظایفمان خراب کنند (وود، ۱۹۹۹، ۳۴). بنابراین، کانت دوباره بر این واقعیت تأکید می‌کند که ما باید شخصیت خود را به‌گونه‌ای دگرگون کنیم که صرفاً بر اساس وظیفه و با اراده‌ای واقعاً نیک عمل نماییم، نه بر اساس هوس‌ها و تمایلات خود.

در *تقد عقل عملی* (۱۷۸۸) نیز بار دیگر رگه‌های از ایده آمیختگی تمایلات و وظایف را شاهد هستیم. جایی که کانت در خصوص خطر اجازه دادن به همکاری هر انگیزه‌ای در کنار قانون اخلاقی هشدار می‌دهد. به باور وی، افراد با اراده‌ای کاملاً نیک متولد می‌شوند اما این اراده در گذر زمان توسط جامعه به فساد کشیده می‌شود. با این حال، ما می‌توانیم به‌گونه‌ای عمل کنیم که تمایلات خود را به سمت نیکی هدایت کنیم. خطر اجازه دادن به همکاری هر تمایلی در کنار وظیفه از این جهت است که می‌تواند قضاوت ما را خراب کند؛ اما اگر بتوانیم به‌درستی عمل کنیم و توانایی خود را برای انجام وظیفه حفظ کنیم، مشکلی رخ نخواهد داد (کانت، ۱۴۰۱، ۴۵). دیدگاه کانت در مورد طبیعت انسانی به‌شدت از رواقیون تأثیر گرفته است. رواقیون تمام فلسفه را به سه بخش منطق، فیزیک و اخلاق تقسیم کردند. ذهن عقلانی که کار تعیین و تفسیر منطق را انجام می‌دهد، ماکسیم را ایجاد، اصول اخلاقی را کشف و خودش تبدیل به قانون می‌کند. سرشت آدمی به‌راحتی قابلیت فساد و انحراف را دارد؛ اما در عین حال می‌تواند توسط ذهن عقلانی نیز شکل بگیرد. فهم این موضوع به ما کمک می‌کند تا رسالت نهایی کانت در بنیاد را درک کنیم؛ اینکه خواننده خود را به توسعه منش اخلاقی برانگیزاند تا بتواند سرشت خود را با ذهن منطقی‌اش هماهنگ سازد. بنابراین، اینکه اراده تنها زمانی می‌تواند نیک باشد که از روی وظیفه عمل کند، قابل دفاع نیست. وود در این خصوص می‌گوید:

پس عامل وظیفه را باید در کنار سه عامل دیگر یعنی امیال، انگیزه‌ها، یا اشتیاق‌ها، لحاظ کرد که جملگی در یک راستا ما را به سوی خود می‌کشند و همچون یک متوازی‌الاضلاع از نیروهای روانی، اعمالی را پدید می‌آورند (وود، ۱۹۹۹، ۳۳).

به نظر می‌رسد که وود یکی از گزینه‌های ذکر شده توسط هِنسون در مقاله‌اش را پذیرفته است، یعنی تا زمانی که وظیفه یکی از آن نیروهای روانی است، فرد را می‌توان عامل به کنش از سر وظیفه دانست. این سخن از این نظر که وظیفه می‌تواند در کنار سایر نیروها همکاری کند، پذیرفتنی است، اما اگر ادعا این باشد که عمل از سر وظیفه در صورتی محقق می‌گردد که وظیفه بدون توجه به سایر تمایلات، تنها نیروی هدایتگر اعمال آدمی باشد، قابل قبول نیست. اگر تمام هدف کانت، خلق یک شخصیت اخلاقی به مدد همه ظرفیت‌های انسانی باشد، بی‌معناست که نتیجه بگیریم وی اجازه می‌دهد تنها وظیفه به عنوان یکی از نیروهای محرک، بی‌اعتنا به سایر نیروها، برای رسیدن به این هدف نقش‌آفرینی کند.

برای مثال، یک فرد عادی را تصور کنیم که راز مهمی را در مورد همسایه‌اش که با او خصومت دارد می‌داند. یکی از همسایگان این دو، نزد او آمده و مستقیماً چیزی را می‌پرسد که پاسخ به آن، باعث فاش شدن راز همسایه منفور خواهد شد. این فرد عادی فکر می‌کند فرصت مناسبی است تا با امتناع از دروغ گفتن و افشای راز دشمنش، او را رسوا و شرمند کند. با این حال، او با کانت هم آشنا است و لذا راست‌گویی را وظیفه خود می‌داند. بنابراین، در این موقعیت هم تمایل و هم وظیفه دارد که حقیقت را بگوید. اما آیا این مرد با امتناع از دروغ و افشای راز، به راستی از سر وظیفه عمل کرده است؟ اگر چنین باشد، عمل از روی نفرت و تمایل شیطانی او نسبت به همسایه‌اش، با کدام معیار از خیرخواهی و ارزش اخلاقی سازگار است؟ به نظر می‌رسد این چیزی نیست که کانت از توجه به وظیفه دنبال می‌کرد. در پاسخ به این پرسش مهم که چگونه می‌توان از سر وظیفه عمل کرد درحالی که تحت تأثیر سایر تمایلات و انگیزه‌ها هستیم، باید دوباره به رواقیون مراجعه کرد. آنان به ما یادآور می‌شوند که هرچند آدمی می‌تواند تا حدودی تلاش کند تا تمایلاتش با وظایفش همسو شوند، اما در نهایت کنترل کامل خواسته‌های پست ناممکن است. اگر بخواهیم از سر وظیفه عمل کنیم، باید تمایلات حیوانی خود را بشناسیم، اما آن‌ها را تحت نظارت عقل و منطق قرار دهیم و نگذاریم بر ما مسلط شوند. تنها در این صورت است که می‌توانیم به شخصیت اخلاقی مدنظر کانت جامعه عمل بپوشانیم و حقیقتاً از روی وظیفه عمل کنیم.

تفاسیر هنسون و هرمن به نحوی درجاتی از شدت و ضعف انگیزه اخلاقی را می‌پذیرند. این در حالی است که از نظر کانت، پذیرش ماکسیم نه امری تشکیکی و دارای قوت و ضعف است و نه در رقابت با تمایلات غیراخلاقی قرار می‌گیرد. وی در کتاب دین در محدوده عقل تنها (۱۷۹۳) تأکید می‌کند که شایستگی اخلاقی در یک موقعیت، مبتنی بر پذیرش ماکسیم از سوی عامل است که ماهیت عقلانی و اراده نیک خود را بروز می‌دهد و تمایلات غیراخلاقی را وا می‌نهد (کانت، ۱۳۸۱، ۵۹-۶۰). تصویری که کانت ارائه می‌دهد، این نیست که انگیزه اخلاقی در موقعیتی آن قدر قوی باشد که بر انگیزه غیراخلاقی غلبه کند، یا باعث سرکوب آن شود. بنابراین، ما نباید عمل شایسته اخلاقی را در قالب یک کشش اخلاقی قوی‌تر توصیف کنیم که در برابر کشش غیراخلاقی ضعیف‌تر پیروز می‌شود. شخصی که یک عمل ارزشمند اخلاقی انجام می‌دهد، عقلاً ماکسیم اخلاقی را برگزیده و بدین وسیله تمایلات غیراخلاقی را کنار گذاشته است. بنابراین، نگاه کلی به آرای کانت نشان می‌دهد که هدف وی این نبود که وظیفه‌گرایی را صرفاً همانند یک سناریوی غیرعملی یا یک شرایط ناممکن توصیف کند که در آن انگیزه‌های فرد طوری در یک راستا قرار گرفته‌اند که بی‌درنگ بتوان انگیزه عمل از سر وظیفه را از میان آنها تشخیص داد. کانت قصد داشت شخصیتی اخلاقی را به تصویر بکشد که امکان موافقت و مخالفت با تمایلات را دارد. از این رو، به نظر می‌رسد که قانون اخلاقی وی در مقابل آن اعتراض طنزآمیز به‌خوبی ایستادگی می‌کند و همچنان در سپهر زیست اخلاقی می‌درخشد.

نتیجه‌گیری

همان‌طور که اشاره شد، از منظر کانت هرچقدر هم که یک عمل مطلوب و درست باشد اگر از سر وظیفه صورت نگیرد و میل، لذت یا سایر انگیزه‌ها در انجام آن دخیل باشند، فاقد ارزش اخلاقی است. ریچارد هنسون و باربارا هرمن، دو تن از کانت‌شناسان برجسته، تلاش کردند با ارائه خوانشی روشنگرانه، ابهامات دیدگاه کانت را برطرف کنند. در تفسیر هنسون، ارزشمندی اخلاقی عمل به این است که انگیزه ادای وظیفه خودش به‌تنهایی برای انجام عمل کافی باشد و در تفسیر هرمن، به اینکه این انگیزه در رأس همه انگیزه‌ها قرار

گیرد. جمع‌بندی آرای این دو نشان می‌دهد که ما باید به ادعایی حداقلی در مورد ارزشمندی اخلاقی اعمال بسنده کنیم. به نظر آن‌ها، برای ارزشمندی اخلاقی یک عمل، عامل باید دغدغه اخلاق داشته باشد. به دیگر سخن، فارغ از نتایج درست، عامل تنها باید در مورد درستی و انطباق عملش با اصول اخلاقی نگرانی جدی داشته است. اگر جایگاه اخلاقی اعمالی که برمی‌گزینیم را در نظر نگیریم، درستی تصمیم و در نهایت اخلاقی بودن اقدام ما، بی‌ارتباط با نظر و تأثیر ما، فقط وابسته به شانس و تصادف خواهد بود؛ اما در مثال‌های کانت، عوامل متعددی در انجام فعل اخلاقی که به تعبیر وی همان عمل از سر وظیفه است دخیل هستند و از منظر وی اختصاص ارزش و اعتبار اخلاقی به همه آن‌ها زیر سوال می‌رود. هِنسون برای حل این مشکل، دو مدل را ارائه کرد که از نظر هرمن مدل اول ضعف زیادی داشت. مغازه‌دار متأثر از عوامل متعدد قیمت کالاها را منصفانه حساب می‌کند، زیرا بنا به تصورش عملش از لحاظ اخلاقی درست است و از این طریق سودش هم تضمین می‌شود؛ اما در تعارض دو انگیزه، مثل زمانی که او می‌تواند غیراخلاقی عمل کند و سود بیشتری به دست آورد، مشکل پابرجا می‌ماند و همچنان باید پذیرفت که اقدام او ارزش اخلاقی خواهد داشت تنها و تنها اگر از سر وظیفه باشد. بنابراین، هرمن یک نسخه اصلاح‌شده از مدل اول را ارائه داد که بر اساس آن، اگر عاقلانه است که عملی را به لحاظ ارزش اخلاقی، تنها به این جهت معتبر بدانیم که انجام آن وابسته به اتفاق و تغییر شرایط نباشد، این نیز معقول است که با تغییر شرایط و از بین رفتن همپوشانی انگیزه اخلاقی و غیراخلاقی، ارزش اخلاقی عمل سابق - عملی که در زمان همپوشانی دو انگیزه صورت گرفته است - برجا بماند. او به این نتیجه رسید که هیچ‌یک از مدل‌های پیشنهادی هِنسون نمی‌تواند این تخصیص ارزش اخلاقی را توجیه کند. بنابراین پیشنهاد می‌کند که ما باید این شرط را اضافه کنیم که تنها انگیزه‌ای که عامل حقیقتاً از سر آن عمل کند، وظیفه‌شناسی باشد. بر این اساس، خدمت به دوستان دارای ارزش اخلاقی است، اگر تنها انگیزه شما عمل از سر وظیفه باشد و این درست همان چیزی است که با درک شهودی ما مطابقت دارد. ما دوستی را تنها وقتی واقعی می‌دانیم که با وجود همه دلخوری‌ها، همچنان در کنار دوستانمان بمانیم. البته این تفاسیر هرچقدر هم که در خوانش کلی از اخلاق کانت قابل قبول باشد، شاید نتواند همه را در مورد وظیفه‌شناسی عامل متقاعد کند. به دیگر سخن، اگر ما این پرسش‌ها را در چارچوب قواعد کانتی درک کنیم، می‌توانیم آن‌ها را بپذیریم؛ اما اگر وظیفه را به معنای دغدغه اخلاقی داشتن تلقی کنیم، بدون تعیین اینکه این دغدغه به کدام نظریه - وظیفه‌گرایی کانتی یا مثلاً اخلاق فضیلت - برمی‌گردد، دچار توتولوژی می‌شویم. همچنین یادکرد هِنسون از آموزه فضیلت در پایان خوانش کانتی خود، نتوانست به حل کامل ابهامات کمک کند. در مدل فضیلت‌محور مدنظر او، اگر فاقد فضیلت باشیم اصلاً وظایف محوله را انجام نمی‌دهیم. ناتوانی در انجام اعمالی که ارزش اخلاقی دارند، یک نقیصه اخلاقی است و اساساً مسئله این نیست که تمایلات همسویی وجود داشته باشند یا خیر. تبیین فضیلت‌محور و تبیینی که هِنسون از بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق ارائه می‌دهد، هیچ‌کدام نمی‌توانند هر دو شرط شوخی شیلر در مورد آن سخنران را برآورند، اگرچه هرکدام یکی از شرایط تحقق آن را دارند و این نشان می‌دهد که این دو تبیین، با یکدیگر ناسازگار هستند. البته از نظر هِنسون، همچنان دلیل این ناسازگاری این است که کانت توجه کافی به مسئله تعیین چندعاملی نداشته است؛ اما با نگاه ژرف‌تر به منظومه کلی اندیشه کانت و رجوع به سایر آثار وی، درمی‌یابیم که اساساً طرح مسئله عمل از سر وظیفه، در راستای فرآیند رشد منش اخلاقی آدمی معنا می‌یابد. ذهن عقلانی قانونمند، در هر شرایطی به ضابطه اخلاقی خود پایبند است و می‌کوشد بر تمایلات نفسانی خود

چیره گردد. چنین شخصی همواره اراده نیک را راهنمای عمل خویش می‌داند و همین امر ضامن ارزشمندی اخلاقی اوست. بدون شک، هر دو تفسیر موردنقد از دیدگاه کانت، بینش‌های ارزشمندی را در مورد پیچیدگی‌های عمل اخلاقی ارائه می‌دهند؛ اما مانند همه استدلال‌های فلسفی، وجاهت و صدق آن‌ها می‌تواند مورد بحث و بررسی بیشتری قرار گیرد.

References

- Brewer, T. (2002). The character of temptation: Towards a more plausible Kantian moral psychology. *Pacific philosophical quarterly*, 83(2), 103-130.
- Henson, R. (1979). What Kant Might Have Said: Moral Worth and the Overdetermination of Dutiful Action, *The Philosophical Review*, 88(1), 39-54.
- Herman, B. (1981). On the value of acting from the motive of duty, *The Philosophical Review*, 90(3), 359-382.
- Herman, B. (2022). *Kantian Commitments: Essays on Moral Theory and Practice*. Oxford University Press.
- Hill Jr, T. E. (Ed.) (2009). *The Blackwell guide to Kant's ethics*, Vol. 7, John Wiley & Sons.
- Johnson, R. & Cureton, A. (2022). Kant's Moral Philosophy, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta & U. Nodelman (eds.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/kant-moral/>
- Kant, I. (1996). On the common saying: That may be correct in theory, but it is of no use in practice. *Practical Philosophy*, ed. Mary J. Gregor, pp. 273-310. Cambridge University Press.
- Kant, I. (2002). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, edited and translated by Allen Wood: Yale University Press.
- Kant, Immanuel. (2002). *Religion within the Bounds of Bare Reason*, translated by M. S Darehbidi, 1st edition, Naqsh and Negar. (In Persian)
- Kant, I. (2015). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*, translated by H. Enayat & A. Qaisari, 2nd edition, Kharazmi. (In Persian)
- Kant, I. (2022). *Critique of Practical Reason*, translated by M. Hosseini, 2nd edition, Ney. (In Persian)
- McCarty, R. (2009). *Kant's Theory of Action*. Oxford University Press.
- Simmons, K. (1989). Kant on moral worth. *History of Philosophy Quarterly*, 6(1), 85-100.
- Tannenbaum, J. (2002). Acting with feeling from duty. *Ethical Theory and Moral Practice*, 5(3), 321-337.
- Timmermann, J. (2009). Acting from duty: inclination, reason and moral worth in *Kant's Groundwork of the Metaphysics of Morals: A Critical Guide*. pp: 45-62. Cambridge University Press.
- Wood, A. W. (1999). *Kant's Ethical Thought*. Cambridge University Press.
- Wood, A. W. (2014). Moral Worth, Merit, and Acting from Duty. *The Free Development of Each*, pp. 13-39. Oxford University Press.